

Методологічні аспекти аналізу індикаторів продовольчої безпеки України

У статті порушено проблемні питання дослідження індикаторів продовольчої безпеки та формулювання механізму державного управління її забезпеченням. Висвітлено методології аналізу продовольчої проблеми з урахуванням досвіду розвинених країн, досліджено склад, значення і взаємозв'язок індикаторів продовольчої безпеки. Сформульовано особливості державної політики з метою формування інструментів підвищення продовольчої незалежності України.

Ключові слова: продовольча безпека, аграрний сектор економіки, державна політика, продукти харчування, сільськогосподарська сировина, механізми державного управління.

Проблема забезпечення продовольчої безпеки країн світу стала дуже актуальною у зв'язку з постійним зростанням чисельності світового населення, несприятливою зміною клімату, що, у свою чергу, сприяло значному загостренню ситуації щодо сталого забезпечення населення продовольством. Задоволення потреб у продовольстві повинно здійснюватися стосовно кожної конкретної людини у місцях її проживання. Причому основний тягар у формуванні продовольчої безпеки покладається саме на компетентні органи державного управління, які несуть безпосередню відповідальність перед населенням за його достатнє забезпечення високоякісним та безпечним продовольством.

Вищеназвані обставини обумовлюють актуальність спеціальних досліджень індикаторів продовольчої безпеки з метою вдосконалення методології їх оцінювання та уточнення критеріїв, що характеризують рівень продовольчої незалежності України. Вирішення цих проблем дає змогу розробити специфічні механізми реалізації політики держави щодо забезпечення продовольчої безпеки на національному та регіональному рівнях та визначити пріоритетні напрями її впровадження.

Теоретико-методологічні аспекти реалізації державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки при формулюванні пріоритетних напрямів розвитку аграрного сектору економіки з метою нарощування виробництва продовольства знайшли певне висвітлення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Важливі аспекти державної політики, спрямованої на вдосконалення методології зміцнення національної безпеки, включно з продовольчою безпекою, знайшли відображення в роботах Розпутенка І. [2] та Плотнікової М. [2]. Основи теорії державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки висвітлено в роботах Бугрія М. [5], Клименко І. [5], Ус І. [5], Осташко Т. [8], Волощенко Л. [8], Ленівова Г. [8], Малиш Н. [9] та інших.

Рівень наукової розробленості проблеми продовольчої безпеки вітчизняними вченими потребує подальших досліджень, оскільки він не повністю відповідає поточним потребам практики державного управління у цій сфері. В процесі аналізу індикаторів забезпечення продовольчої безпеки виникла необхідність дослідити їхній вплив на зміцнення продовольчої незалежності України. Це потребує визначення передумов становлення конкурентоспроможного вітчизняного аграрного сектору, що сприятиме нарощуванню власних продовольчих ресурсів та подоланню продовольчої імпортозалежності.

Метою дослідження є аналіз індикаторів продовольчої безпеки та на цій основі визначення напрямів державної політики забезпечення достатнього виробництва продовольства в Україні. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати існуючі методології аналізу продовольчої проблеми з урахуванням досвіду розвинених країн, дослідити склад, значення і взаємозв'язок чинників продовольчої безпеки; 2) обґрунтувати необхідність державного регулювання у сфері забезпечення продовольчої безпеки; 3) виявити особливості державної політики з метою формування напрямів підвищення продовольчої незалежності.

Забезпечення продовольчої безпеки є важливою проблемою як для країн з низьким рівнем економічного розвитку, так і для розвинутих країн. Усі країни постійно удосконалюють механізми підтримки продовольчої безпеки, особливо щодо малозабезпечених верств населення. Країни світу поділяються на ті, що досягають продовольчої безпеки завдяки власному виробництву необхідних обсягів продовольства, та ті, що змушені значну частину продовольчих товарів імпортувати, що вимагає коштів і призводить до посилення їх економічної й політичної залежності від країн-імпортерів агропродовольчої продукції. Вищеназвані обставини вимагають спеціального дослідження

методології аналізу індикаторів продовольчої безпеки України з метою виявлення специфічних заходів політики держави, спрямованих на вирішення проблем з постачанням продуктів харчування на внутрішній ринок.

Продовольча безпека є однією з найважливіших складових національної безпеки будь-якої країни і зачіпає явища та процеси не тільки в агропромисловому комплексі, а й в національній економіці в цілому. Вона визначається як захищеність громадян і держави від загроз дефіциту всіх видів продуктів харчування та сільськогосподарської сировини, які виникають через вплив негативних природних та соціально-економічних чинників [1].

Відмінність у підходах до забезпечення національної продовольчої безпеки зумовлюється відмінністю економічних і політичних інтересів країн з найрозвиненішим агропромисловим виробництвом, які володіють природними порівнянними перевагами при виробництві сільськогосподарської продукції, та країн з менш сприятливими для агропромислового виробництва природно-кліматичними умовами, обмеженими ресурсами сільськогосподарського виробництва або ринками, що формуються [2, с. 180].

Продовольча безпека має розглядатися на рівні країни в цілому та в регіональному аспекті зокрема, що зумовлюється різноманітністю природно-кліматичних умов, соціально-економічним становищем та демографічною ситуацією окремих територій.

Задоволення потреб у продовольстві повинно здійснюватися стосовно кожної конкретної людини у місцях її проживання. Причому основний тягар у формуванні продовольчої безпеки покладається саме на суб'єкти держави, які несуть безпосередню відповідальність перед населенням за його достатнє забезпечення продовольством належної якості [3].

За часи незалежності в Україні загострилися проблеми, пов'язані із соціально-економічними гарантіями продовольчого забезпечення населення. До основних загроз продовольчій безпеці України належать: незбалансоване споживання продуктів харчування населенням; низький рівень споживання

продуктів тваринного походження; висока частка витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі загальних витрат; висока диференціація вартості харчування за соціальними групами; низька ємність внутрішнього ринку за окремими продуктами; сировинний характер експорту сільгосппродукції; зростання цін на сільгосппродукцію на внутрішньому ринку та відсутність належного контролю за безпечністю продуктів харчування [4].

У контексті зазначених загроз законом рекомендуються основні індикатори продовольчої безпеки України: 1) ємність внутрішнього ринку продуктів харчування; 2) добова енергетична цінність раціону людини; 3) достатність споживання людиною окремого продукту харчування; 4) достатність запасів зерна у державних резервах; 5) економічна доступність продуктів харчування; 6) диференціація вартості харчування за соціальними групами; 7) продовольча незалежність за окремим продуктом.

Детально розглянемо деякі з цих індикаторів. Індикатор ємності внутрішнього ринку розраховується як добуток річного середньодушового споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення і є важливою складовою для складання балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності країни щодо окремого продукту [5]. Розраховані індикатори ємності внутрішнього ринку свідчать про те, що задоволення потреб населення України у продовольстві у межах його купівельної спроможності у 2012 році, як і у попередні роки, здійснювалося в основному продукцією вітчизняного виробництва (табл. 1).

Індикатор імпортозалежності розраховувався як частка імпортованого фізичного обсягу від річної загальної ємності внутрішнього ринку для певного продукту харчування. Як свідчать дані табл. 1, найбільш уразливими з точки зору імпортозалежності залишаються продовольчі групи "риба та рибопродукти", "плоди, ягоди та виноград", "олія рослинна всіх видів", оскільки частка імпорту цих продовольчих груп у загальному їх споживанні відповідно становить 71,1%, 48,1% та 39,1% при допустимому критерії цього індикатора у 30%.

Таблиця 1

Розрахунок імпортозалежності України за основними групами продовольчих товарів

Основні групи продуктів харчування, од. вимірювання	Імпорт продуктів у 2012 році у перерахунку на основний продукт	Ємність внутрішнього ринку у 2012 році	Індикатор імпортозалежності, %	
			2012 рік	Довідка за 2011 рік
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно) тис. т	139	4990	2,8	1,7
М'ясо і м'ясопродукти, тис. т	423	2478	17,1	10,4

Молоко, молокопродукти, тис. т	410	9797	4,2	2,7
Риба і рибопродукти, тис. т	441	620	71,1	66,7
Яйця, млн. шт.	69	14020	0,5	0,4
Овочі та баштанні, тис. т	213	7452	2,9	3,8
Плоди, ягоди та виноград, тис. т	1171	2432	48,1	48,3
Картопля, тис. т	23	6394	0,4	0,6
Цукор, тис. т	10	1713	0,6	15,3
Олія рослинна всіх видів, тис. л	231	591	39,1	39,8
із неї олія соняшникова тис. л	1	450	0,2	0,2

Джерело: розраховано на основі [6; 7]

Значна частка імпорту в групі “олія рослинна всіх видів” обумовлена ввезенням тропічних олій, які не виробляються в Україні (пальмова, кокосова олія тощо), але широко використовуються при виробництві продовольчих та непродовольчих товарів вітчизняними підприємствами. При цьому внутрішній попит на олію соняшкову повністю забезпечувався власним виробництвом. У минулому році частка імпорту риби і рибопродуктів у внутрішньому споживанні порівняно з попереднім роком збільшилася на 4,4 відсоткових пункти, що відбулося на тлі зростання споживчого попиту на таку продукцію внаслідок зниження цін на неї (за даними Державної служби статистики, у 2012 році індекс цін на рибу і рибопродукти становив 98,3%).

Основну частину імпорту плодово-ягідної продукції складають екзотичні види фруктів (цитрусові, банани, фініки, ананаси тощо), питома вага яких у загальному обсязі імпорту плодово-ягідної продукції у 2012 році становила майже 70%. Позитивною тенденцією слід вважати те, що потреби населення у продовольстві у межах його купівельної спроможності задовольнялися для переважної більшості груп продовольства продукцією вітчизняного виробництва.

Сутність ринкових змін полягає у формуванні конкурентного ринкового середовища, що базується на цінній конкуренції та конкуренції товарів за якістю, які є основними стимуляторами ринкових перетворень та обумовленого ними економічного розвитку. З погляду на ринкову економіку економічний розвиток знаходить відображення через зміни у сукупному попиті та сукупній пропозиції, які відображаються у таких економічних показниках як рівень цін та обсяг реального національного продукту. Саме взаємодія між сукупним попитом та сукупною пропозицією визначає рівень розвитку внутрішнього ринку [8].

Як свідчать дослідження, протягом останніх 15 років раціональні норми споживання в Україні було досягнуто: для м'яса та м'ясопродуктів лише на 61,0%; молокопродуктів – на 69,8%; яєць – на 93,8%; овочів і баштанних – на 85,2%; плодів, ягід і винограду – на 50,7%; риби й рибних продуктів – на 87,5%, а рівень споживання, зафіксований у 1990 році, було досягнуто: для м'яса і м'ясопродуктів – на 74,2%; молока й молокопродуктів – на 62,9%; хліба та хлібобулочних виробів – на 93,0%; плодів, ягід і винограду – на 96,2%, цукру – на 81,8% [9].

Дослідження індикатора економічної доступності продуктів харчування для населення України за період з 2009 по 2012 рік було проведено з метою визначення структурних змін у сукупних витратах домогосподарств на придбання продовольства. За даними Державного комітету статистики, у 2009 році сукупні витрати домогосподарств становили 2754,08 грн. на місяць, що на 6,4% більше, ніж у попередньому 2008 році. При цьому одне домогосподарство у середньому витрачало на харчування 1426,1 грн. на місяць проти 1316 грн. у базовому 2008 році. Таким чином, індикатор доступності продуктів харчування у 2009 році становив 51,8% при граничному 60-відсотковому критерії витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарства. Порівняно із 2008 роком у 2009 році цей показник погіршився на один відсотковий пункт.

Як свідчать дані рис. 1, у загальній структурі витрат на продукти харчування у 2009 році найвищу частку (25%) мали витрати на м'ясо і м'ясопродукти (358,7 грн. на домогосподарство), овочі (включаючи картоплю) – 14 % (195,2 грн.), хліб і хлібопродукти – 13% (185,2 грн.), молоко і молочні продукти – 12% (167,9 грн.). Найменшу частку сукупних витрат на харчування було зафіксовано у домогосподарствах міста Києва (42,1%), найбільшу – у Волинській області (61,3%).

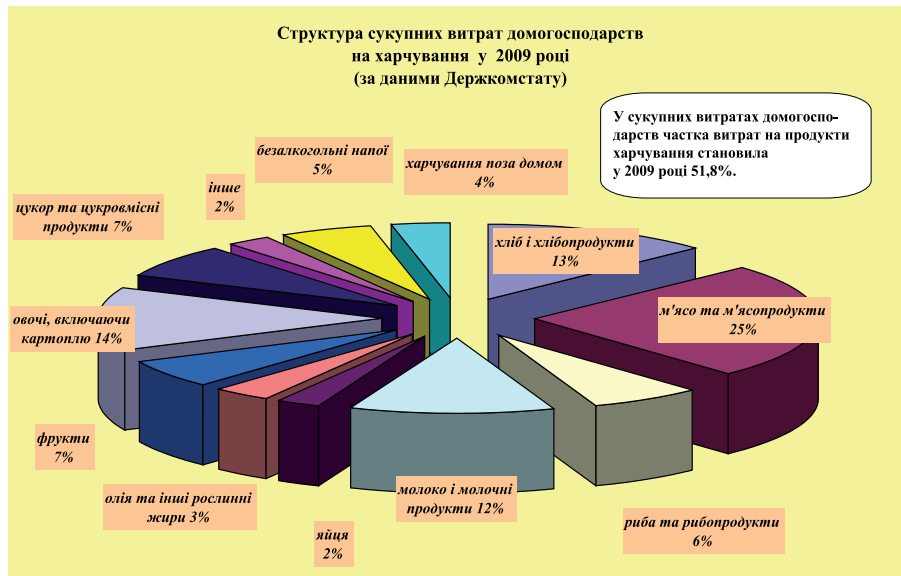

Рис. 1. Секторальна діаграма структури сукупних витрат домогосподарств України на харчування у 2009 р.

Джерело: сформовано за даними [10]

У 2012 році сукупні витрати домогосподарств становили 3591,76 грн. на місяць, що на 3,9% більше попереднього 2011 року. Із загальної суми домогосподарство у середньому витратило на харчування 1866,74 грн. на місяць проти 1836,69 грн. у 2011 році. Таким чином, індикатор доступності продуктів харчування у 2012 році становив 52,0%. Порівняно із попереднім 2011 роком у 2012 році цей індикатор покращився на 1,1 відсоткових пункти, але дещо погіршився у порівнянні з 2009 роком (на 0,2 відсоткових пункти). Аналіз цього індикатора свідчить, що більше половини витрат домогосподарств

України складає покупка продуктів харчування, що значно вище, ніж у розвинутих країнах, де цей показник становить у середньому 15–20%.

Як свідчать дані рис. 2, у загальній структурі витрат на продукти харчування у 2012 році найвищу питому вагу мали витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 25% (465 грн. на домогосподарство), молоко і молочні продукти – 14% (258 грн.), хліб і хлібопродукти – 13% (245 грн.). Значних структурних зрушень у споживанні домогосподарствами України основних груп продовольчих товарів не виявлено. У 2012 році у порівнянні з

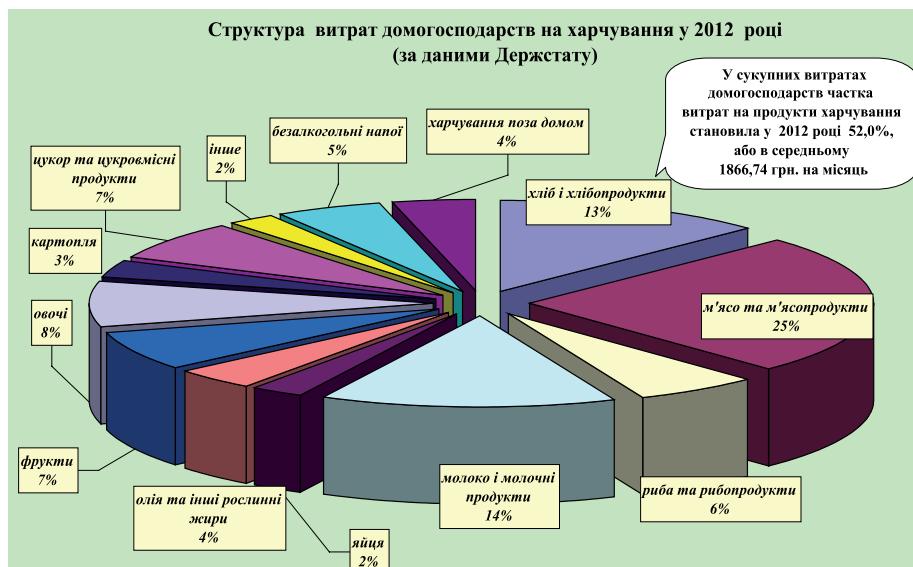

Рис. 2. Секторальна діаграма структури сукупних витрат домогосподарств України на харчування у 2012 р.

Джерело: сформовано за даними [10]

2009 роком відбулося зростання частки споживання домогосподарствами молока у загальних витратах на харчування на 2 відсоткових пункти і зменшення споживання овочів, включаючи картоплю, на 3 відсоткових пункти. Хронічна незбалансованість структури споживання продуктів харчування домогосподарствами України у період з 2009 по 2012 роки свідчить про невідповідність раціону харчування населення науково обґрунтованим нормам, що можна пояснити відсутністю суттєвого підвищення купівельної спроможності населення за аналізований період.

Найменшу частку витрат на продукти харчування у сукупних витратах домогосподарств у 2012 році зареєстровано в 9 регіонах України: Івано-Франківській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Чернівецькій областях та в містах Києві і Севастополі (менше 50%). Водночас у Рівненській області у 2012 році частка витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств становила 60,3%, що на 0,3 відсоткових пункти перевищує встановлений граничний критерій для цього індикатора.

Порівняно з попереднім 2011 роком у 2012 році відбулося збільшення ємності внутрішнього ринку для більшості продовольчих груп. Позитивною тенденцією є зростання споживчого попиту на ті види продовольства, споживання яких найбільше відстає від раціональних норм, включаючи м'ясні, молочні та рибні продукти. Водночас зниження середньодушового споживання висококалорійних продуктів призвело до скорочення ємності внутрішнього ринку за такими групами продовольства як хліб і хлібопродукти, цукор та яйця.

Продовольча безпека – це невід'ємна складова економічної та національної безпеки держави та умова її незалежності. Тільки держава може правильно подбати про запаси продовольства, використовуючи механізми підтримки виробників основних продуктів харчування, регулювання продовольчого імпорту та експорту та ефективну митно-тарифну політику. Саме на державному рівні можна вирішити проблему соціального захисту бідних верств населення з метою забезпечення їх повноцінного харчування [11].

Товарні інтервенції на внутрішньому ринку дозволили у 2012 році уповільнити зростання цін на хліб соціальних сортів завдяки постачанню сировини з Аграрного фонду України. За даними Державної служби статистики, у 2012 році індекс споживчих цін на хліб становив 102,7%, у той час як середні ціни на продовольчу пшеницю зросли майже на 20%. Позитивним моментом стало зменшення частки імпорту у внутрішньому споживанні цукру з 15,3% у 2011 році до 0,6% у 2012 році, що обумовлено достатнім наповненням внутрішнього ринку буряковим цукром вітчизня-

ного виробництва. Внаслідок підвищення споживчого попиту на м'ясо і м'ясопродукти, який, незважаючи на нарощування вітчизняного виробництва в останні роки, не здатні задовольнити вітчизняні виробники тваринницької продукції, у 2012 році порівняно з попереднім 2011 роком спостерігалось зростання імпорту м'яса і м'ясопродуктів, частка якого у внутрішньому споживанні зросла на 6,7 відсоткових пункти і склала 17,1%.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що методологія аналізу індикаторів продовольчої безпеки має національні особливості, їй притаманна комплексність і перманентність. Залежно від особливостей національної продовольчої системи, періоду її розвитку, досягнутого рівня, а також від того, яка складова продовольчої проблеми на тому чи іншому етапі є пріоритетною, її забезпечення модифікується разом зі змінами внутрішніх і зовнішніх загроз.

Проте гарантування продовольчої безпеки кожної країни є однією із ключових функцій державної політики, адже стабільне виробництво продуктів харчування, доступність їх отримання та споживання шляхом власного виробництва та імпорту можливе лише під контролем державних органів. Заслугує на схвальну оцінку той факт, що при формуванні та розвитку внутрішнього продовольчого ринку у 2012 році відбулося покращення більшості індикаторів, що характеризують стан продовольчої безпеки України:

- зросла до 2954 ккал середньодобова калорійність раціону населення країни, що на 18,2% перевищує граничний критерій;

- поліпшився рівень доступності продуктів харчування для населення країни: витрати на харчування у 2012 році становили 52,0% від сукупних витрат домогосподарств проти 53,1% у попередньому 2011 році;

- відбулося скорочення диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат;

- забезпечено формування державного інтервенційного фонду продовольчого зерна на рівні 1,68 млн. т, що відповідає положенням Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" та перевищує встановлений граничний критерій.

Для підвищення рівня гарантування продовольчої безпеки України суб'єктам державного управління конче необхідно проводити заходи з підвищення платоспроможності населення та забезпечення доступності продуктів харчування в кількості, якості та асортименті, що необхідні для здорового фізичного й соціального розвитку кожної людини. При проведенні подальших досліджень слід запропонувати і проаналізувати індикатори якості та безпечності продуктів харчування.

Список використаних джерел

1. Council Decision of 20 February 2006 on Community Strategic Guidelines for Rural Development (programming period 2007 to 2013), 2006/144/EC. – Official Journal of the Europe Union. – 25.2.2006. – L 55/20-29.
2. Розпутенко І. В. Доктрина нацбезпеки / І. В. Розпутенко // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1. Теорія державного управління / Наук.-ред. колегія: В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – С. 179–180.
3. Плотнікова М. Ф. Органічне виробництво як основа продовольчої безпеки країни / М. Ф. Плотнікова. – Органічне виробництво і продовольча безпека : зб. наук. праць. – Житомир : Вид-во “Полісся”, 2014. – С. 384–388.
4. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minagro.kiev.ua/page/3800.
5. Бугрій М. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України / М. Бугрій, І. Клименко, І. Ус. – К. : НІСД, 2011. – 19 с.
6. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2012 рік : статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 105 с.
7. Сільське господарство України 2012 : статистичний збірник // За ред. Остапчук. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 384 с.
8. Осташко Т. О. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / Т. О. Осташко, Л. Ю. Волощенко, Г. В. Ленінова; відпов. ред. В. О. Точилі; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 208 с.
9. Малиш Н. А. Продовольча безпека як складова національної безпеки України / Н. А. Малиш. – Наукові розвідки з державного та муніципального управління : зб. наук. праць. – К. : Академія муніципального управління, 2011. – Випуск 1/2011. – С. 205–214.
10. Сільське господарство України 2009 : статистичний збірник // За ред. Остапчук. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 375 с.
11. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України № 2982 від 18.10.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.